

ЗАВЕРШЕННЯ ЕПОХИ “БЛИСКУЧОЇ ІЗОЛЯЦІЇ”: ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНОГО СТАНОВИЩА ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті розкрито основні моменти переходу Великої Британії від політики “блискучої ізоляції” до політики пошуку союзників. Основну увагу сконцентровано на впливі внутрішньополітичних дискусій та політичної боротьби на зовнішню політику Англії напередодні Першої світової війни.

Рубіж XIX–XX ст. став для Великої Британії часом великих соціальних, політичних, зовнішньополітичних і культурних змін. Міжнародні позиції країни значно погіршилися. Англія поступово втрачала домінуюче положення в світовій економіці і політиці, молоді і сильні конкуренти почали досить відчутно тіснити “давню добру Англію”. Крім того, через загострення суперництва між державами за колонії, за ринки сировини і збуту, та через розкол Європи на два ворогуючі блоки, Британії довелось брати участь в цьому суперництві. У такій ситуації Англія змушена була забути про незаперечний, здавалося б, принцип “блискучої ізоляції” і перейти до політики пошуку й зміцнення союзів. В цей переломний момент для правлячих кіл країни було надзвичайно важливо знайти шляхи стабілізації у всіх галузях, але в середовищі різних прошарків населення не було єдності відносно питань, що стосувались шляхів подальшого розвитку країни. Тому важливо проаналізувати вплив цих внутрішньополітичних дискусій на зовнішню політику Великої Британії напередодні Першої Світової війни.

Мета даної статті полягає в тому, щоб на основі вперше впроваджених до наукового обігу документів, друкованих джерел, а також враховуючи результати вивчення історії Великої Британії початку ХХ століття вітчизняними та зарубіжними істориками, дослідити процес переходу Англії від традиційної політики до політики союзів.

У вітчизняній історичній літературі практично відсутні спеціальні праці з даної проблематики. В англійській історіографії дана тема досліджена також недостатньо. Хоча й можна відзначити працю Д.Лангера “Дипломатія імперіалізму. 1890–1902” (Нью-Йорк, 1951). Із збірників англійських документів найбільшої уваги заслуговує “British Documents on the Origins of the War”; “Great Britain. Parliamentary Debates”. Тому дана проблема вимагає детального дослідження.

Кінець XIX – початок ХХ ст. відзначились на міжнародній арені загостренням імперіалістичних протиріч між капіталістичними державами,

утворенням військово-політичних блоків. В англійських правлячих колах велась широка дискусія про зовнішньополітичні орієнтації Великої Британії, стратегічні напрямки та форми і методи англійської дипломатії¹.

До кінця XIX ст. Англія здійснювала політику “блискучої ізоляції”: керівництво країни вважало, що суперечності між континентальними державами гостріші, ніж між Англією та її суперниками з континентальної Європи. Через це у разі конфлікту з Росією чи Францією Англія могла розраховувати на підтримку Німеччини або Австро-Угорщини, а тому вона не відчувала потреби зв’язувати себе союзними зобов’язаннями, що можуть витягнути її у війну за чужі інтереси.

Однак це було самообманом: ізоляція Англії була далеко не блискучою, навпаки, досить небезпечною. Небезпека полягала в тому, що протиріччя між австро-німецьким і франко-російським блоками могли відійти на другий план перед їх спільною антипатією до Англії. Ця держава була величезною колоніальною імперією і за її рахунок міг відбутися переділ світу. Недаремно в Англії з тривогою вловлювали кожну ознаку послаблення антагонізму між обома блоками, вбачаючи тут небезпеку для себе².

Політика “блискучої ізоляції” була наслідком великої військово-морської та економічної переваги і промислової гегемонії Англії в другій половині XIX ст. Дотримуючись основних принципів цієї політики, Велика Британія могла залишатися поза будь-якими союзами, не зв’язуючи себе обов’язками, так як її противники не становили для неї великої небезпеки. І хоча ліберали підтримували політику “блискучої ізоляції”, але це не виключало суперечки всередині ліберальної партії з питань форм і методів вирішення зовнішньополітичних проблем. Особливо це проявилось у розгляді вірменського питання³.

Розпалюючи суперечності між великими державами, Англія забезпечувала собі свободу дій. Острівне положення і могутній морський флот виключали можливість нападу на її територію будь-якої іншої держави. Однак різке посилення Німецької імперії в останній чверті XIX ст., нарощування її військово-морських сил принципово змінили ситуацію для Великої Британії. Тому дуже швидко – вже з самого початку XX ст. – необхідність боротьби проти свого головного конкурента – Німеччини – примусила Англію відмовитись від попередньої політики і формувати блоки з іншими державами⁴.

До останнього часу ніхто не міг впевнено сказати, на чий бік у випадку загальноєвропейського конфлікту стане Англія, лінія поведінки якої постійно коливалась. Від часу створення Німецької імперії Англія знаходилась у дружніх, майже союзницьких відносинах з нею аж до середини 80-х років XIX ст. Навпаки, ставлення Великобританії до Франції і Росії

було ворожим. З часу перетворення Франції в колоніальну державу, французькі і англійські інтереси стикались у всіх частинах світу, найчастіше в Азії і Африці⁵.

Починаючи з весни 1898 року й закінчуючи підписанням першого англо-японського союзного договору в січні 1902 року в правлячих колах Британської імперії дебатовалось питання, чи повинна Англія зберігати стару дипломатичну тактику самоізоляції чи залишити її та перейти до створення тривалого діючого блоку? Прихильники політики блоків зайняли провідні позиції до часу підписання договору з Японією. Роль і питома вага Китаю як об'єкта англо-російських протиріч не лише справляла вирішальний вплив на саме співвідношення сил у цій частині світу але й послужило одним із головних стимулів відмови Англії від тактики самоізоляції та визначило напрямок вибору першого союзника⁶.

Ще одним фактором широкого обговорення в британських правлячих колах питання про доцільність збереження політики “блискучої ізоляції” стала зміна міжнародної обстановки, викликана посиленням позицій Німеччини, США і початком формування військово-політичних блоків. Серед членів консервативного кабінету не було єдності з цього питання. Міністр колоній Джозеф Чемберлен одним із перших зрозумів, що застаріла британська політика “блискучої ізоляції” віджила свій вік і в нових умовах Англія не може проводити свою політику старими методами. Тому він виступив за відмову від них і закликав вступити в союз з державами, інтереси яких найповніше відповідають англійським⁷.

На початку ХХ ст. основними протиріччями в світі стали англо-німецькі протиріччя. Англія втратила промислову перевагу над Німеччиною, дедалі глибше втягувалась у виснажливе змагання з нею в гонці озброєнь⁸. У цей час англо-німецьке суперництво набуло настільки різкого характеру, що англійська дипломатія змушена була стати на шлях пошуку союзників, готуючись до майбутньої війни за переділ світу⁹.

Прагнення вийти із “блискучої ізоляції” особливо посилилось у роки англо-бурської війни, коли англійці переконалися в тому, що їх позиції на міжнародній арені не настільки міцні як раніше. Принцип “блискучої самотності” дозволяв Англії не брати участі в європейських конфліктах, але використовувати їх у своїх корисливих цілях. Події англо-бурської війни показали ризикованість цієї тактики: необхідно було шукати постійних союзників. З ким і проти кого? Війна відповіла й на це питання. Небезпека Англії загрожувала з боку Німеччини. Перед цією загрозою традиційне суперництво з Росією та Францією відступило на другий план. Німецьке суперництво загрожувало їй не тільки в Африці, але й у Малій Азії і в Китаї. Через Малу Азію Німеччина готувалась, за згодою турецького уряду,

прокладати залізницю на Багдад до Персидської затоки – області комерційного панування Англії. На Далекому Сході вона розвивала торговельні зв'язки з Китаєм і, всупереч спеціальному договору з Британією, “опікала” політику Росії в Маньчжурії (з метою відвернути її увагу від Туреччини і Балкан)¹⁰.

У ході війни з бурами Англія особливо сильно відчула свою самотність, а тому намагалась вийти із непріємної та небезпечної для неї ізоляції шляхом зближення спочатку з США, а потім з Німеччиною, або з обома державами одночасно. Ініціативу взяв на себе Дж.Чемберлен, який у 1898, 1899, 1901 рр. в низці публічних промов зробив відповідні пропозиції Німеччині та США. Так, в одній з цих промов він говорив: “Що об'єднує народи? Інтереси і почуття. Яка відмінність між нашими інтересами й інтересами Німеччини? Я не можу знайти жодної причини, через яку може виникнути антагонізм інтересів між двома державами в найближчому майбутньому. Навпаки”. У своїх промовах Дж.Чемберлен формулював або ідею пантевтонського союзу (Англія, Німеччина, США), або англо-саксонського (Англія і США)¹¹. Він у лютому 1901 року наполегливо пропонував Берліну підписати англо-німецький союз, ручаючись за його ратифікацію парламентом. Англійський міністр пояснив, що політика “блискучої ізоляції” віджила свій час, що Англія усвідомлює небезпеку своєї ізоляції і в разі необхідності повинна швидше приєднатись до однієї з груп держав, які поділили між собою Європу. Він говорив, що Англія більше симпатизує Троїстому союзу, але у випадку відмови Німеччини від блокування з нею змушена буде приєднатись до франко-російської групи. Однак спроби Дж.Чемберлена виявились невдалими: Німеччина відповіла відмовою¹².

Воєнізовану позицію Чемберлена підтримали не тільки консерватори, але й впливова група в ліберальній партії – ліберали-імперіалісти. Масова преса взяла зверхній тон і роздмухувала антифранцузькі настрої. В Берліні потирали руки: англо-французька війна скувала б сили обох держав, і Німеччина опинилася б у вигідному положенні в ролі іронічного споглядача. Але саме цього не могла допустити Франція. Отримавши згоду Англії на розподіл володінь в Африці, вона зайняла примирливу позицію¹³.

Англо-бурська війна поклала, таким чином, початок створення угруповань європейських держав і була, як відомо, ніби прелюдією до світового конфлікту (Першої світової війни). Англійський імперіалізм, не змінивши, в сутності, свого характеру, отримав з цього часу нове – антинімецьке – спрямування...¹⁴

Після англо-бурської війни (1899–1902 рр.), втративши промислову гегемонію в світі та можливість використовувати протиріччя континентальних держав, Велика Британія вже не могла притримуватись політики ізо-

ляції, яка із блискучої перетворилась у досить небезпечну. В новій обстановці ця ізоляція, яка раніше була вигідною, тепер загрожувала залишити Англію на самоті в момент конфлікту з потужною коаліцією ворожих держав¹⁵. Спираючись на могутній флот і великий економічний потенціал, вміло граючи на франко-німецьких і російсько-австро-німецьких протиріччях, Англії впродовж певного часу вдавалося залишатися не зв'язаною будь-якими військовими зобов'язаннями. Проте зростання напруженості в Європі та протистояння між країнами за перерозподіл колоній робили таку позицію Великої Британії надзвичайно вразливою.

У 1902 році міжнародне становище Англії різко погіршилося. Наступ епохи імперіалізму відзначився загостренням суперництва між державами за колонії, за ринки сировини і збуту. Німецький імперіалізм, який продовжував посилюватись, з кінця XIX ст. висунув претензії за переділ світу, а від цього насамперед могла постраждати Англія – найбільша колоніальна держава¹⁶.

У правлячих колах Англії поступово почала складатися думка про те, що країна потребує союзників. “Мене не задовольняє політика ізоляції, вірність якій була предметом гордості Англії з часів Кримської війни, – говорив впливовий член кабінету Джозеф Чемберлен. – Тепер, з утворенням на континенті міцних союзів, Англія повинна шукати собі друзів. Війна, звичайно, жадлива сама по собі. Але війна без союзників немислима”¹⁷.

Водночас у самій Англії більшість урядовців і парламентарів поставилися до планів Дж. Чемберлена не зовсім прихильно. Вони звинувачували його в політичній короткозорості та невірній орієнтації. Він пропонував дружбу і союз державі, яка до того часу стала вже найнебезпечнішим і непримиренним суперником Англії. З іншого боку, він продовжував вважати Францію та Росію непримиренними противниками Англії, хоча ця непримиренність історично підходила до завершення. Англійські історики пишуть про так звану чемберленівську традицію у зовнішній політиці країни. Вони мають на увазі сім'ю, “династію” Чемберленів – Джозефа Чемберлена і його синів – старшого Остина і молодшого Невілла. Чемберленівська традиція – це традиція дружби з Німеччиною. Ця традиція надто дорого обійшлась англійському народові, вона ледве не коштувала йому національної незалежності та свободи.

Не всі члени кабінету міністрів поділяли думку Дж. Чемберлена про створення “Англо-тевтонського блоку”, але всі вони погоджувались з тим, що союзників, нехай навіть офіційно неоформлених, потрібно шукати там, де їх шукав Чемберлен – в особі Німеччини, Японії і Сполучених Штатів. Лінія на використання Німеччини в якості тарану проти Росії в Китаї була складовою частиною англійської політики в Тихому океані¹⁸.

Посівши посаду в Форін Офісі в 1886 році, Розбері заявив, що “невід’ємною частиною зовнішньополітичного курсу виступає політика послідовності”¹⁹. Ще в період виборчої кампанії, влітку 1895 р., Розбері говорив: “Які внутрішні розбіжності не були б у країні, ми повинні зберегти єдність дій за кордоном”²⁰.

Проти політики союзів був лорд Солсбері, який заявив, що Британія може захищати свої інтереси в будь-якому кінці земної кулі без допомоги союзників. За збереження політики “блискучої ізоляції” активно виступала і частина лібералів. Ще в 1896 році В.Харкорт, голова ліберальної партії після відставки Розбері, заявив, що Англія “не потребує союзу, який одразу ж застаріє, як тільки його укладуть”²¹. Він категорично висловився проти приєднання як до Троїстого, так і до Двоїстого союзів, закликаючи Англію зберегти “свободу рук” у вирішенні міжнародних проблем²².

Ліберали, як і Чемберлен, були занепокоєні послабленням позицій Англії на міжнародній арені. Однак, на відміну від нього вони шукали засоби зміцнення міжнародного становища країни у збереженні політики “блискучої ізоляції”. Якщо Чемберлен розраховував шляхом союзів посилити позиції Англії на міжнародній арені і тим самим відгородити її від можливих конкурентів у сфері придбання колоній, то праві ліберали вважали, що цього можна досягнути обережнішою політикою, не обмежуючи Англію різного роду зобов’язаннями. Ще в 1888 р. Розбері відзначав, що зовнішня політика Англії повинна керуватися колоніальними інтересами²³. Тому до тих пір, поки територія імперії розширюється, зовнішня політика Великої Британії повинна бути “політикою миру”, тобто більш обережною²⁴. У відповідності з цими поглядами Розбері та його прихильники вважали необхідним для Англії уникати вступу в будь-які військово-політичні союзи. Однак з моменту заяви Чемберлена (травень 1898 року) до підписання англо-французької угоди (квітень 1904 року) позиції більшості лібералів з питань зовнішньополітичної орієнтації трансформувалися²⁵.

Як уже відзначалося, у травні 1898 року Дж. Чемберлен знову виступив проти збереження політики “блискучої ізоляції”. Його виступ здійняв нову хвилю суперечок в англійських правлячих колах. Один з урядовців Харкорт вважав, що укладати союзні договори нерозумно²⁶. Він виходив з того, що Англія, як морська держава, має багато спільних інтересів з іншими континентальними державами. Прем’єр-міністр Асквіт заявив, що союзи суперечать інтересам британського народу і він завжди буде виступати проти відмови від політики “свободи рук”. Англія, на його думку, нічого не отримає і нічого не втратить, вступивши в союзи з тими державами, шляхи розвитку яких не співпадають з англійським, чії методи не тотожні англійським, чії інтереси не відповідають англійським²⁷.

Суперечки в правлячій верхівці йшли не навколо проблеми вибору союзників. Тут розходжень не було. Питання полягало в тому, що краще: чи прагнути створити контркоаліцію російсько-французькому блоку, або домовитись з ним, або з одним із його членів? Росія в ці роки не фігурувала в якості союзника ні в промовах Чемберлена, ні у виступах Солсбері²⁸.

Особливо цікаві в світлі взаємовідносин Англії, Росії і Японії погляди тих кіл, які, виступаючи за англо-японський союз, разом з тим відстоювали необхідність англо-російської угоди. В даному випадку, звичайно, маються на увазі не офіційні виступи членів британського уряду, які висловлювали повну готовність встановити дружні відносини з Росією²⁹.

У верхній палаті британського парламенту лорд Спенсер виступав не з критикою, але з сумнівами в серйозності тих причин, які змусили Англію відмовитись від її традиційної політики, і з проханням до уряду опублікувати ті додаткові документи, які розвіяли б сумніви щодо цього³⁰. Відповідаючи йому, лорд Ленсдаун нагадав палаті слова того ж Спенсера, сказані ним рік тому з приводу англо-японських відносин: “Я не кажу, звичайно, що ми повинні мати наступальний і оборонний союз з Японією, якщо ми не маємо такого ж десь в іншому місці. Але я стверджую, що для нашої країни надзвичайно важливо підтримувати виключно хороші і сердечні відносини з Японією”³¹.

Бальфур заявив у парламенті від імені уряду: “Для нас однаково погано, чи буде Японія знищена або ж під тиском коаліції двох держав вона буде змушена будувати свою політику проти наших інтересів”³². В обстановці того часу це означало побоювання, як би не створився російсько-французько-японський альянс. Можлива російсько-японська угода здавалась Бальфурові небажаною з точки зору британських інтересів, як і знищення Японії.

Бальфур, вітаючи пропозицію Кембел-Баннермана про дружні та сердечні відносини з Росією, писав йому: “Немає більш заповітного бажання у британського уряду. Ми найбільше прагнемо, щоб досягнути цього. Безпека, проти якої направлений можливий і такий бажаний договір, – це авантюристська політика; уряд його Величності далекий від того, щоб підозрювати в цьому російський уряд у його політиці на Далекому Сході. Тим не менше добре відомо, що на континенті існують угруповання (schools of thoughts), які хотіли б бачити здійснення цієї авантюристської політики”³³.

У своєму виступі лорд Бальфур теоретично обґрунтував доцільність створення союзів: “Головним джерелом війн у майбутньому, – говорив він, – виступає існування на всій території від Кореї до Марокко номінально незалежних, а фактично безпорадних, другорядних держав, які практично

не могли розраховувати на власні можливості, що зумовлено зростаючим торговельним змаганням сусідніх держав, а також фінансовою залежністю слабких держав від іноземних урядів”. Союз між великими країнами, на думку оратора, “необхідний для досягнення двох цілей: проти цих маленьких держав, щоб уникнути смути між великими державами, а також проти правителя чи народу, які виношували честолюбні плани нехтування правами своїх сусідів”³⁴. Інакше кажучи, Бальфур бачив цілі підписання угод в тому, щоб уникнути війни при поділі напівзалежних народів між країнами антагоністами й об’єднатись проти головного спільного ворога. Це принципове обґрунтування союзів у період імперіалізму, в той же час відображало конкретну зовнішньополітичну обстановку в Англії і наміри її уряду.

На початку ХХ століття більшість англійських політичних діячів почала усвідомлювати, що Німеччина значно серйозніше загрожує Великій Британії, ніж її традиційні вороги – Франція і Росія. Холден писав: “Ми не можемо спокійно сидіти і дозволити Німеччині настільки посилити свій флот, щоб інші держави вважали вигідним зв’язатися з нею і приєднати свої флоти до її флоту. Нам необхідно встановити дружні відносини з іншими державами”³⁵. Холден, насамперед, мав на увазі Францію.

В кінці 1902 року під тиском громадської думки англійський уряд змушений був перервати стосунки з офіційним Берліном. Якраз у той день, коли Вільгельм II прибув до Лондона (листопад 1902 року), впливовий часопис “Standart” писав: “Ізольована Німеччина, строго кажучи, не була б слабкою, але її становище стало б дуже тривожним і дуже німцим. Інша справа – Англія. Ми завжди зможемо знайти союзників. Німеччина ж сама буде винна, якщо ми колись звернемося до сприяння держав, які її не люблять”³⁶. Які саме держави? Насамперед, з найбільшою долею ймовірності, до них належали Росія, Франція та Японія.

Особливо цікаві в світлі взаємовідносин Англії, Росії і Японії погляди тих британських кіл, які, виступаючи за англо-японський союз, разом з тим відстоювали необхідність англо-російської угоди. В даному випадку, звичайно, маються на увазі не офіційні виступи членів британського уряду, які висловлювали повну готовність встановити дружні відносини з Росією.

Так, автор статті в “Fortnightly Review” (“Zeta”) готовий був іти на великі поступки Росії. Він писав, що ставка на Туреччину в Кримській війні та на Берлінському конгресі проти Росії була “ставкою на поганого коня”, як і теперішнє прагнення спертись на Німеччину чи Японію проти Росії. Блокуючи Росію на Близькому Сході, Великобританія сама штовхала її на Середній і Далекий Схід: отже немає немає нічого небезпечного в тому, аби надати Росії порт в Персидській затоці та визнати повністю російські

інтереси в Маньчжурії. Водночас автор вважав необхідним, щоб Англія гарантувала Японії збереження її морської могутності, якщо проти Японії виступить коаліція держав, і лише вимагав, щоб Японія натомість гарантувала Англії свою допомогу в будь-якому пункті Азії, а не тільки на Далекому Сході, як згодом було обумовлено в англо-японському договорі 1902 року³⁷.

Із цих фактів американські історики Г.Лангер і Р.Черчілл роблять висновок, що англійська дипломатія почала працювати над створенням Антанти ще з кінця XIX ст.³⁸.

Тим самим Англія ще в останні роки XIX ст. робить крок від своєї традиційної, майже столітньої зовнішньої політики, яка полягала у підтримці так званої рівноваги сил у Європі, до пошуку союзників. Для Англії підтримка “рівноваги сил” у Європі була надзвичайно вигідною, бо вона таким чином, не зв’язуючи собі рук, знаходилась у ролі арбітра. Зазнавши невдачі на шляху зближення з Німеччиною, Лондон відразу перейшов до політики “оточення” кайзерівської імперії. Цей поворот вона здійснила швидко, рішуче і вміло. Його почали консерватори (Бальфур і Ленсдаун) і продовжували ліберали (Е.Грей і ін.)³⁹. Юніоністський уряд зробив все можливе для поступового, але твердого відходу від політики “блискучої ізоляції” в зовнішній політиці до пошуку союзів і угод з недавніми суперниками і “вічними ворогами”⁴⁰. При цьому британська дипломатія діяла гнучко та рішуче водночас.

Примітки

1. *Гелла Т.Н.* К вопросу об отношении либералов-империалистов к внешнеполитическим проблемам Англии в конце XIX – начале XX вв. // Проблемы британской истории / АН СССР, Ин-т всеобщ. истории; Отв. ред. И.И.Жигалов. – М., 1984. – С.174.
2. *Ерофеев Н.А.* Очерки по истории Англии (1815–1917 гг.). – М., 1959. – С.210.
3. *Гелла Т.Н.* Назв. праця. – С.174-175.
4. Всесвітня історія: Навчальний посібник / Б.М.Гончар, М.Ю.Козицький, В.М.Мордвінцев, А.Г.Слісаренко. – К., 2002. – С.282.
5. Книга для чтения по истории нового и новейшего времени. – Харьков, 1930. – Т.3: Эпоха империализма (1871–1914 гг.). – С.651.
6. *Остальцева А.Ф.* Англо-русское соглашение 1907 года / Автореф. дисс. ... докт. ист. наук. – М., 1962. – С.12.
7. Documents of English History. 1832–1920. – L., 1954. – С.85-86.
8. *Алексеева Ю.М., Вертегел А.Г., Даниленко В.М.* Всесвітня історія XX століття. – К., 1994. – С.16.
9. *Галкин И.* Англия 1870–1914 гг.: Стенографические лекции, прочитанные в ВПШ при ЦК ВКП(б). – М., 1949. – С.25.

10. *Херасков И.* Англия до и во время войны / Под ред. М.Н.Покровского. – Пг., 1918. – С.38.
11. *Захаров С.В.* Англия в 1870–1914 гг. Стенограмма лекций, прочитанных в Высшей партийной школе при ЦК ВКП(б) в 1940–1941 учебном году. – М., 1946. – С.54.
12. *Лемонон Э.* Англия и Германия / Пер. с франц. А.М.Сухотина с предис. Ф.Ротштейна. – М., Л., 1925. – С.35.
13. *Кертман Л.Е.* География, история и культура Англии: Учебное пособие. – М., 1979. – С.265.
14. Documents of English History. 1832–1920. – P.40.
15. Новая история. Второй период: Учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по спец. “История” / Ананова Е.В., Виноградов К.Б., Машкин М.Н. и др. Под. ред. Е.Е.Юровской и И.М.Кривогуза. – М., 1984. – С.261.
16. Новая история: В 2-х частях. Учебное пособие для студентов ист. фак. пед. ин-тов / Под ред. Н.Е.Овчаренко. – М., 1976. – С.289.
17. *Кертман Л.Е.* Джозеф Чемберлен и сыновья. – М., 1990. – С.238.
18. *Остальцева А.Ф.* Назв. праця. – С.13.
19. *Гелла Т.Н.* Назв. праця. – С.173.
20. The Times. – 1895. – July 16. – P.3.
21. The Times. – 1896. – Oct. 6. – P.8.
22. The Times. – 1897. – Apr. 10. – P.11.
23. *Langer D.L.* The Diplomacy of Imperialism. 1890–1902. – N.Y., 1951. – P.77.
24. The Times. – 1896. – Oct. 10. – P.9.
25. *Гелла Т.Н.* Назв. праця. – С.177-178.
26. Great Britain. Parliament. The Parliamentary Debates (Authorised ed.). – L., 1898. – Ser.4 th. (1892–1908). – Vol. 58. – Col.1420.
27. Ibid. – Col.1350.
28. *Остальцева А.Ф.* Назв. праця. – С.14.
29. *Гальперин А.Л.* Англо-японский союз. 1902–1921 годы. – М., 1947. – С.131.
30. Там же. – С.130.
31. Great Britain. Parliament. The Parliamentary Debates. – Vol.54. – Col.1176.
32. The Times. – 1902. – Feb. 14. – P.4.
33. Great Britain. Parliament. The Parliamentary Debates. – Vol.54. – Col.1296.
34. The Times. – 1905. – Nov. 10. – P.2-3.
35. Гелла Т.Н. Назв. праця. – С.179.
36. *Галеви Э.* История Англии в эпоху империализма / Перевод с франц. под ред. и с предисл. Б.Вебера. – М., 1937. – С.362.
37. *Гальперин А.Л.* Назв. праця. – С.130-132.

38. *Остальцева А.Ф.* Назв. праця. – С.13-14.
39. *Захаров С.В.* Назв. праця. – С.54-55.
40. Книга для чтения по истории нового и новейшего времени. – С.111.

Summary

The article reveals the key aspects of transition of Great Britain from the „brilliant isolation policy” to the policy of searching for allies. The attention is focused on the influence of intra-political discussions and political struggle on the foreign policy of England on the threshold of the World War I.

УДК 94 (410):(477)“1919”

О.І.Козій

ЗУНР У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ В ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНІЙ ЄВРОПІ (СІЧЕНЬ 1919 Р.)

У статті, на основі опублікованих джерел, розглядається політика Великої Британії щодо ЗУНР у січні 1919 року.

У період побудови української держави важливе місце займає проблема вивчення історії її міжнародного становлення. Особливе значення має питання висвітлення зовнішньополітичних стосунків Західноукраїнської Народної Республіки з провідними державами світу, зокрема Великою Британією. На основі доступної для нас джерельної бази спробуємо розглянути політику Великої Британії щодо ЗУНР у січні 1919-го року. Тим більше, що тема західноукраїнсько-англійських взаємин є актуальною і практично мало дослідженою в історіографії.

В Україні, яка після національної революції попала під владу більшовицької Росії, це питання розглядалося в контексті боротьби українського народу проти агресії Антанти¹. Українським емігрантам-науковцям для глибокого дослідження проблеми не вистачало достатньої джерельної бази. Все ж, незважаючи на це, з'явилася низка публікацій, в яких певною мірою висвітлювалися українсько-англійські контакти. Їх можна поділити на дві категорії: праці загального характеру, присвячені українській революції, та тематичні – які стосувалися окремих аспектів міжнародних зв'язків ЗУНР. До перших можна віднести праці С.Ярославина, П.Стерчо, І.Нагаєвського², до другої – В.Кучабського, Є.Лукаш, Дж.Карк, М.Стахо-